

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 3

Кафедра педагогіки та психології

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ, ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ**

з навчальної дисципліни **«ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»**
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 «Право» (слідча, кібер слідча)

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 21.12.2021 № 11

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 3
Протокол від 15.12.2021 № 13

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін ХНУВС
Протокол від 17.12.2021 № 11

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології
(Протокол від 09.12.2021 № 21)

Розробники:

Старший викладач кафедри педагогіки та психології факультету № 3
ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент – Олена МАКАРОВА .

Рецензенти:

Доцент кафедри психології та педагогіки Харківської державної академії
культури, кандидат психологічних наук, доцент - Ігор ВІДЕНЄСВ
Професор кафедри педагогіки та психології факультету №3, доктор
психологічних наук, доцент – Наталя МІЛЮРАДОВА

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 5							
Тема № 1 Юридична психологія в системі наукових знань	8	2	2	-	-	4	екзамен
Тема № 2 Психологія особистості. Психічні стани особистості	8	2	2	-	-	4	
Тема № 3 Правова соціалізація особистості	8	2	2	-	-	4	
Тема № 4 Психологія злочинної поведінки. Психологія злочинних груп	8	2	2	-	-	4	
Тема № 5 Психологія особистості злочинця	8	2	2	-	-	4	
Тема № 6 Психологія учасників розслідування злочинів	10	2	2	-	-	6	
Тема № 7 Психологія окремих слідчих дій	12	2	2	2	-	6	
Тема № 8 Психологія допиту	12	2	2	2	-	6	
Тема № 9 Гендерна компетентність працівників поліції	8	2	2		-	4	
Тема № 10 Пенітенціарна психологія	8	2	2	-	-	4	
Всього:	90	20	20	4	-	46	екзамен

2. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема № 1: Юридична психологія в системі наукових знань

Семінарське заняття: Юридична психологія в системі наукових знань

Навчальна мета заняття: визначити основні поняття, зміст та систему юридичної психології як науково-практичної дисципліни аби сприяти формуванню

належної професійної самосвідомості щодо використання психологічних знань у системі правовідносин.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Предмет, завдання та система юридичної психології.
2. Історія розвитку юридичної психології.
3. Методи юридичної психології.

Методичні вказівки

У відповіді на перше питання слід відзначити, що юридична психологія — це науково-практична дисципліна, що вивчає факти, закономірності і механізми людської психіки у сфері правових відносин (система людина-право) та розробляє рекомендації щодо підвищення ефективності правотворчої, правоохоронної і правозастосовної діяльності на основі врахування психологічних факторів, а також надати визначення об'єкту та предмету вивчення юридичної психології.

Необхідно розкрити як відбувається інтеграція юриспруденції й психології, а також вказати, що для юридичної психології властиво підтримувати міждисциплінарні зв'язки з іншими галузями психології, зокрема із загальною, соціальною, віковою, педагогічною, медичною, інженерною, з психологією управління, праці, а також з кримінальним і цивільним правом і процесом, криміналістикою і кримінологією, судовою психіатрією тощо. Наступним доцільно розкрити систему юридичної психології.

Правова психологія (право як фактор соціальної регуляції поведінки, психологічні аспекти ефективної правотворчості; правова соціалізація особистості, психологія праворозуміння і правосвідомості).

Кримінальна психологія (психологічні механізми правопорушень; особистість злочинця, психологічні типи злочинців; психологія скоєння злочинного діяння; психологія рецидивної та підліткової злочинності; психологія групової та організованої злочинності; психологія провини і відповідальності).

Судова психологія (психологія правоохоронної та правозастосовної діяльності) — розглядає коло психологічних проблем, які стосуються судочинства (психологію суддів, слідчих та інших працівників правоохоронних органів і адвокатури, психологічний зміст їхньої діяльності, професійні деформації; психологію затримання правопорушника; психологію учасників процесу (звинувачених, підозрюваних, потерпілих, свідків); психологічні основи слідчих дій).

Пенітенціарна психологія (психологія кари і каяття; умови і особливості виправлення і перевиховання правопорушників; психологічні проблеми ресоціалізації; психологія життєдіяльності засуджених; процес адаптації до перебування у виправних закладах; психічний стан, проблеми соціальної реадaptaції звільненого і попередження злочинної рецидиву).

Судово-психологічна експертиза (дослідження психічного стану обвинуваченого або свідка; пограничних станів (олігофренії, інфантилізму, акцентуацій характеру, психопатії); відхилення у особи від нормального для певного віку рівня психічного розвитку; встановлення автора письмового документа).

Підготовка відповіді на друге питання потребує акцентування на тому, що юридична психологія є порівняно молодого галуззю психологічної науки.. В історичній ретроспективі можна виділити такі основні етапи розвитку юридичної психології:

- 1) описовий (з давнини до початку XIX ст.);
- 2) порівняльно-аналітичний (XIX ст.);
- 3) природничо-науковий (з початку XX ст. до теперішнього часу).

Обов'язково потрібно вказати окремих представників досліджень у цій сфері та суть їх відкриттів, а також етапи формування юридичної психології як прикладної галузі психологічної науки.

Відповідь на третє питання потребує акцентування визначення поняття «метод» як способу досягнення будь-якої мети, вирішення конкретного завдання, сукупність прийомів і операцій практичного чи теоретичного засвоєння (пізнання) дійсності. Метод виконує результативну функцію, вказує юристу, як він повинен поводити себе стосовно об'єкта пізнання, які пізнавальні та практичні операції повинен здійснити, щоб досягти поставленої мети.

Далі варто дати класифікацію методів та розкрити зміст наступних груп методів:

1. Методи наукового дослідження.

А. *Теоретичні методи* психолого-правових досліджень дозволяють за зовнішньою стороною соціально-психологічних явищ розглянути їхню суть, в одиничному знайти загальне, виявити внутрішній зв'язок і закономірність: аналіз, синтез, порівняльний метод, систематизація, конкретизація, моделювання, лонгітюдний метод.

Б. *Емпіричні методи* – сама велика група методів добування наукових даних. До цієї групи методів відносяться:

- спостереження, самоспостереження, поведінковий портрет;
- експериментальні методи;
- психодіагностичні методи;
- аналіз процесу й продуктів діяльності людини (вивчати рівень знань, навиків і вмінь особи, особливості проходження пізнавальних, вольових і емоційних процесів, окремі риси її характеру (наполегливість, відповідальність, цілеспрямованість, рішучість та ін.);
- методи опитування (анкетування, інтерв'ю, бесіда);
- соціометрія;
- біографічні методи (аналіз подій життєвого шляху людини, документації, свідчень, контент-аналіз);
- метод моделювання спрямований на вивчення психічних явищ, представлених у більшє простих моделях (імітуючи ці явища).

2. Методи психологічного впливу на особистість: переконання, аргументація, навіювання, маніпулятивний вплив тощо

Слід зазначити, що діапазон застосування цих методів у юридичній психології обмежений рамками законодавства (по цивільних і кримінальних справах) і етичними нормами.

3. Методи судово-психологічної експертизи (СПЕ). *Судово-психологічна експертиза* проводиться експертом-психологом по постанові слідчих або судових органів і повинна являти собою об'єктивне й повне дослідження окремої особистості (групи людей). Зміст комплексу методів, використовуваних у СПЕ визначається характером правопорушення, тими конкретними завданнями, які поставлені перед експертом, віком підекспертної особи (осіб). Деякі методи СПЕ включаються в дослідницький комплекс обов'язково: бесіда, спостереження і його різновид - поведінковий портрет, аналіз матеріалів кримінальної справи, ретроспективний аналіз поведінки підекспертної особи (осіб) у досліджуваній ситуації правопорушення. Саму судово-психологічну експертизу часто називають методом дослідження особистості (групи).

Література:

Основна: 1, 2, 6

Допоміжна: 6, 7

Тема № 2: Психологія особистості. Психічні стани особистості

Семінарське заняття: Психологія особистості. Психічні стани особистості

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, ознайомити курсантів із ключовими категоріями психологічної науки, загальнопсихологічними і соціально-психологічними основами життєдіяльності людини, психічними процесами, явищами, властивостями і станами особистості.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологічна структура особистості.
2. Темперамент. Характер. Типи акцентуацій
3. Загальна характеристика психічних процесів людини.
4. Зміст емоційно-вольової сфери особистості.
5. Психічні стани людини під час вчинення злочину.

Методичні вказівки

У відповіді на перше питання психологічну структуру особистості можна представити у вигляді наступних чотирьох підструктур:

- Задатки, здібності та темперамент;
- Психічні процеси (відчуття, сприйняття, увага, пам'ять, мислення, уява);
- Знання, уміння, навички;
- Спрямованість (направленість).

Детально проаналізуйте їх специфіку й форми прояву, дайте розгорнуту психологічну характеристику кожному з них.

Друге питання потребує визначення темпераменту як індивідуально-психологічної особливості людини, що передається у спадок від батьків (є фенотипічною) і фіксує динамічні прояви її психіки. Різні сполучення ознак нервової системи і призводять до існування різних типів темпераменту:

- сильний урівноважений швидкий – сангвінік;
- сильний урівноважений повільний – флегматик;
- сильний неуврівноважений (нестримний) – холерик;
- слабкий тип – меланхолік.

Темперамент людини можна виявити шляхом експерименту.

Характер розглядається як комплексне утворення. Риси характеру людини складають своєрідні протиставлення: добро-зло, чутливість-байдужість, відповідальність-безвідповідальність та інші.

У психології існує декілька класифікацій характеру. Прийнято також розглядати не просто характер як індивідуально-психологічну особливість людини, а так звані типи акцентуації характеру. Наведіть характеристику особливостей поведінки залежно від типів акцентуації: 1) гіпертимний (гіперактивний); 2) дистимний; 3) циклоїдний; 4) емотивний (емоційний); 5) демонстративний; 6) збудливий; 7) такий, що застряс; 8) педантичний; 9) тривожний (психастенічний); 10) екзальтований (лабільний); 11) інтровертований (шизоїдний, аутистичний); 12) екстравертований (конформний).

Характер значною мірою залежить від типу темпераменту людини. Показниками характеру є вчинки людини у тій або іншій ситуації. Особливості характеру необхідно враховувати у процесі навчання та виховання. Однакові педагогічні заходи можуть привести до різних результатів, якщо не враховується характер людини, яку навчаєш або виховуєш.

Даючи відповідь на третє питання варто урахувати, що психічні явища розділяють на 3 групи:

- психічні процеси (пізнавальні, емоційні, вольові);
- психічні властивості особистості (темперамент, характер, здібності, потреби, мотивація);
- психічні стани (втомленість, стрес, депресія, тривожність та ін.).

Форми прояву психічних процесів людини:

1. Поняття «відчуття та сприйняття»; внутрішні, зовнішні та проприцептивні відчуття; властивості відчуттів (якість, інтенсивність, тривалість, просторова локалізація подразника), а також абсолютний та диференційний пороги. Поняття «сприйняття», їх види (зорові, слухові, дотикальні, кінестетичні, нюхові, смакові) та властивості (цілісність, константність, структурність, категоріальність, вибірковість, обмеженість обсягу, залежність від минулого досвіду людини (апперцептивність)).

2. Поняття «увага», функції, види (мимовільна, довільна, після довільна), якості (сконцентрованість, інтенсивність, стійкість, обсяг, розподіл).

3. Поняття «пам'ять», її сутність, види за характером психічної активності (рухова, емоційна, образна і словесно-логічна); за характером цілей діяльності запам'ятовування (мимовільна, довільна); за тривалістю закріплення й збереження інформації (миттєва, короткочасна, довгострокова і оперативна); фактори, що впливають на запам'ятовування матеріалу.

4. Поняття «мислення та інтелект»; властивості мислення (зв'язок із мовою соціальний характер, абстрактність); основні види мислення (наочно-дієве, наочно-образне, словесно-логічне); якості мислення (широта, гнучкість, швидкість, кваліфікація, критичність).

5. Поняття «уява» й її види (пасивна та активна, репродуктивна і творча).

Четверте питання потребує вивчення відповідних категорій й розкриття змісту емоцій й почуттів, їх фізіологічних підстав та форм прояву, функцій і якостей. Варто наголосити на тому, що якщо увага забезпечує контроль за процесом діяльності, то емоції та почуття оцінюють ступінь її успішності. Емоції виникли у процесі еволюції як засіб, за допомогою якого живі істоти визначають біологічну значущість станів організму і зовнішніх дій. В ході еволюційного розвитку емоції диференціюються і утворюють різні види, що відрізняються своїми психологічними особливостями і закономірностями протікання.

У питанні два необхідно детально розкрити зміст та форми прояву таких емоційних явищ як афекти, власне емоції, почуття, настрої, стрес. Наголосити на тому, що емоційне життя людини наповнене різноманітним змістом; емоції виражають оцінне відношення: 1) до окремих умов, що сприяють або перешкоджають здійсненню діяльності – наприклад, страх, гнів; 2) до конкретних досягнень в ній – радість, засмучення; 3) до ситуацій, що склалися або є можливими й т. ін.

Розвиток вольової регуляції перш за все пов'язаний з формуванням: багатой мотиваційно-сислової сфери; стійкого світогляду і переконань; здібності до вольових зусиль в особливих ситуаціях дії. Таким чином, вольове регулювання включає наступні компоненти: когнітивний; емоційний; поведінковий (діяльний), які відображено у структурі вольового акту.

П'яте питання: спочатку курсант дає визначення, що таке психічні стани – особлива характеристика психічної діяльності людини за певний період. Вони викликаються зовнішніми обставинами, самопочуттям цієї особистості, її індивідуальними особливостями і впливають на її поведінку і дії.

Психічні стани мають рефлексорну природу. При цьому одні з них безумовно-рефлексорного походження (стан ситості чи стан голоду), а інші (переважна більшість) – умовно-рефлексорні. Індикатором психічного стану людини нерідко служать її рухи і дії (за невпевненими чи в'ялими рухами судять про втому, за різкими і енергійними — про бадьорість). Приклад: види емоційних станів: настрої, афект, стрес, фрустрація, страх.

Література:

Основна: 4, 5, 6,

Допоміжна: 2, 7.

Тема № 3: Правова соціалізація особистості

Семінарське заняття: Правова соціалізація особистості

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, забезпечити інтегративний підхід до права, законотворчої, правоохоронної та правозастосовної діяльності.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Проблема співвідношення соціального та біологічного в особистості?
2. Психологічні аспекти правової соціалізації особистості.
3. Психологічна характеристика правосвідомості.

4. Дефекти правової соціалізації.

Методичні вказівки

Відповідаючи на перше питання, необхідно дослідити проблему особистості в психології й поняття про особистість як центральну психологічну категорію. Також доцільно зупинитись на аналізі співвідношення понять «людина», «індивід», «суб'єкт», «особистість», «індивідуальність» й розглянути теорії особистості.

При відповіді на перше питання варто урахувувати, що особистість формується як соціальна якість суб'єкта, що здатний керувати своєю поведінкою завдяки своїй соціалізованій психології під впливом системи суспільних відносин, процесу засвоєння і відтворення людиною соціального досвіду, який здійснюється в ході діяльності та спілкування, і називається соціалізація. Це особистість, яка досягла досить високого рівня соціального, морального та інтелектуального розвитку, володіє якостями, що є базисом її правомірної поведінки. Разом з тим надійні стосунки особистості з правовою системою, до якої входить її неправомірною поведінкою та забезпечення правильного вирішення нею правових питань, які виникають в процесі життєдіяльності, – все це вимагає, щоб особа була розвиненою й у правовому розумінні.

Крім інших форм суспільно-історичного досвіду, що засвоюється в процесі нормативної регуляції поведінки, суспільно необхідним є засвоєння норм права. Право має психологічні аспекти і психологічний зміст, тому що розкривається через поняття соціальної норми, постає як її різновидність та існує внаслідок її подання у свідомості як суспільної, так і індивідуальної, як суб'єктивної, так і об'єктивної реальності. Соціальними нормами задаються визначені форми поведінки, характер відносин, мета і засоби їх досягнення. Звідси бачимо, що соціальні норми історично мінливі й у них виявляються всі суперечності суспільства. Соціальні норми регулюють поведінку людини в суспільстві.

При відповіді на друге питання варто урахувувати, що особистість формується як соціальна якість суб'єкта, що здатний керувати своєю поведінкою завдяки своїй соціалізованій психології під впливом системи суспільних відносин, процесу засвоєння і відтворення людиною соціального досвіду, який здійснюється в ході діяльності та спілкування, і називається соціалізація. Це особистість, яка досягла досить високого рівня соціального, морального та інтелектуального розвитку, володіє якостями, що є базисом її правомірної поведінки. Разом з тим надійні стосунки особистості з правовою системою, до якої входить її неправомірною поведінкою та забезпечення правильного вирішення нею правових питань, які виникають в процесі життєдіяльності, – все це вимагає, щоб особа була розвиненою й у правовому розумінні.

Крім інших форм суспільно-історичного досвіду, що засвоюється в процесі нормативної регуляції поведінки, суспільно необхідним є засвоєння норм права. Право має психологічні аспекти і психологічний зміст, тому що розкривається через поняття соціальної норми, постає як її різновидність та існує внаслідок її подання у свідомості як суспільної, так і індивідуальної, як суб'єктивної, так і об'єктивної реальності. Соціальними нормами задаються визначені форми поведінки, характер відносин, мета і засоби їх досягнення. Звідси бачимо, що соціальні норми історично мінливі й у них виявляються всі суперечності суспільства. Соціальні норми регулюють поведінку людини в суспільстві.

Підготовка до третього питання потребує аналізу таких груп умов дієвості правових норм: 1) макросоціальні умови (рівень соціально-економічного розвитку суспільства, правова система і культура, соціальні інститути, ідеологія тощо); 2) мікросоціальні умови (найближче оточення людини – формальні та неформальні малі групи); 3) особистісні умови суб'єкта, який реалізує право. Необхідно розглянути групи умов дієвості правових норм докладніше, виділити специфіку та істотні аспекти реалізації правових норм.

Опрацювання четвертого питання має ґрунтуватись на тому, що існують різні способи засвоєння норм права і правових цінностей у ході соціалізації особистості. Зазначимо деякі з них: 1) предметний спосіб забезпечує засвоєння відповідного способу дій, шаблонів поведінки і відбувається в процесі тієї чи іншої діяльності людини, її взаємодії з іншими

людьми; 2) традиційний спосіб, коли людина, спостерігаючи дії та поведінку людей у різних ситуаціях, засвоює відповідні звички і шаблони поведінки в ситуаціях соціальної взаємодії, що найчастіше трапляються; 3) раціональний спосіб, коли людина дізнається про правові цінності, стандарти правової поведінки на уроках у школі, з бесід з іншими людьми, книжок і каналів засобів масової інформації.

Література:

Основна: 1, 2, 5.

Допоміжна: 6, 7.

Тема № 4: Психологія злочинної поведінки. Психологія злочинних груп

Семінарське заняття: Психологія злочинної поведінки. Психологія злочинних груп

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про психологічний механізм правопорушень і психологію правопорушників, дослідити психічні закономірності, які проявляються в процесі формування злочинної установки особистості, у ході задуму, підготовки і скоєння злочину.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Поняття злочинної поведінки та соціально-психологічні детермінанти злочинності.
2. Структурно-психологічний аналіз злочинної дії.
3. Психологічні механізми агресії та насильства.
4. Характеристика групової злочинності неповнолітніх.
5. Характеристика організованої групової злочинності

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання має починатись з аналізу змісту кримінальної психології (від лат. *criminalis* - злочинний) - це галузь юридичної психології, що вивчає психологічні механізми правопорушень і психологію правопорушників, проблеми утворення, структуру, функціонування та розпадання злочинних груп. Структура конкретного правопорушення може бути проаналізована з різних точок зору.

○ Юридичний підхід характеризує його як діяння, яке складається з 4-х елементів: об'єкта, об'єктивної і суб'єктивної сторін та суб'єкта.

○ Для кримінології, соціології та психології більш продуктивним є динамічний, генетичний підхід, який дозволяє вивчити поведінку людини в розвитку. З цієї точки зору конкретне правопорушення є процесом, який розгортається як в просторі, так і в часі. Більше того, оскільки нас цікавлять причини правопорушень потрібно враховувати не тільки самі дії, які утворюють заборонений законом вчинок, але і деякі події, що передували їм. Таким чином розкривається генезис протиправної поведінки, тобто її походження та розвиток.

Злочин – це акт, у якому виявляється складна взаємодія соціальних, економічних, психологічних та інших чинників. Серед соціальних чинників учинення злочину важливе місце посідають причини, що формують антисуспільну спрямованість особи, її соціальні дефекти. Необхідно зробити висновок, що дослідження протиправної поведінки пов'язане з вивченням тих дефектів соціалізації особистості, які спричинили їхню реалізацію.

Говорячи про детермінації кримінальної поведінки, необхідно вказати на основні вихідні принципи аналізу проблеми: 1. Кримінальна поведінка, як і поведінка в нормі, багатофакторна, вона не є наслідком однієї або навіть декількох причин. 2. Кримінальна поведінка відрізняється від соціально-позитивної поведінки як за змістом спрямованості, так і за психорегуляційною складовою. 3. Злочинна поведінка здійснюється на основі зняття індивідом своєї соціальної відповідальності допомогою механізму захисної (самовиправдовувальної) мотивації, знецінення загальноприйнятих соціальних цінностей. 4. Злочинна поведінка – поведінка конфліктна, вона завжди ґрунтується на суперечностях, що існують у суспільстві, в соціальних групах, між особистістю і соціальною групою, між окремими особистостями і, нарешті, в самій особистості. 5. Поведінковий акт – це

«замикання» зовнішнього і внутрішнього. 6. Чим менше соціалізована особистість, тим вище ймовірність автономізації біологічних факторів. Чим обмеженішими психічний розвиток людини, тим більшу роль в його поведінці відіграють ієрархічно нижчі рівні мотивації.

Далі слід проаналізувати детермінанти злочинності (біологічні, соціальні) та розкрити дилему *соціо-психо-біологічного підходу* та виявити значимі в генезисі злочинної поведінки елементи цих підсистем.

Структурно-психологічний аналіз злочинної дії має починатись із аналізу компонентів, що передують злочинному прояву. Доцільно детально проаналізувати злочин як вольову дію індивіду та його елементи:

- 1) мотивація й мотиви злочинної дії;
- 2) формування мети злочинної дії;
- 3) ухвалення рішення про здійснення конкретного злочинного діяння; спрямованість і зміст злочинного наміру;
- 4) способи здійснення злочинного діяння;
- 5) досягнення результату й відношення суб'єкту до цього результату

Окрему увагу слід приділити психологічному аналізу злочинної поведінки при різних формах провини, а також зупинитись на розгляді психологічних особливостей злочинної поведінки, основним змістом якої є так звані безмотивні злочини. Необхідно вказати на відмінності з психологічної точки зору необережних злочинів від навмисно скоєних злочинних дій, розкрити питання щодо *процесів мотивації і цілепокладання*.

Відповідь на третє питання потребує аналізу термінів «особа злочинця», «злочинна (чи криміногенна) особа», «особа винного», «особа, яка вчинила злочин». Адже особа злочинця — альфа і омега кримінальної психології, її наріжний камінь. Людина, яка порушила кримінальний закон, є автором злочину, а її «справа» перетворює громадянина на злочинця, який відхиляється суспільною свідомістю. Особа злочинця — це сукупність типологічних якостей індивіда, які зумовлюють скоєння ним злочинного діяння певного виду. Особа злочинця охоплює цілу систему психологічних властивостей: спонукання, установки, переконання, емоційні та вольові особливості тощо.

Злочини скоюються не через задатки індивіда до злочинної поведінки і навіть не через те, що індивід не хоче або не розуміє, що потрібно жити за законом, а в результаті того, що у даної людини вкоренилась система змістовних утворень, яка зумовлює її *викривлене ставлення до певної сторони соціальної дійсності*. Оцінюючи особистість людини, яка скоїла злочин, потрібно виявити домінуючі спонукання та узагальнені способи її життєдіяльності, які утворюють загальну схему її поведінки та стратегію життєдіяльності. Людська поведінка організується певними вихідними ціннісними позиціями особистості.

Головним системоутворюючим фактором типу особистості є *механізм її змістоутворення*. В ціннісному змістоутворенні поведінки злочинців є загальний дефект, який полягає в неадекватній оцінці ними власної користі злочинного діяння. Більш чи менш усвідомлюючи свою антисоціальну суть, злочинці за звичай висувають систему *самовиправдальних мотивів* і нейтралізують ті соціальні цінності, які перешкоджають досягненню злочинних цілей. Зняття з себе відповідальності на підставі самовиправдання своїх дій — одна з характерних особливостей більшості злочинців.

Слід сформулювати висновок, що причини своєї злочинної поведінки злочинець вбачає не в своїх негативних якостях, а в зовнішніх обставинах, поведінці інших людей. Скоєння злочину поєднується, як правило, з високою самооцінкою злочинця. Це вказує на неадекватність оцінок злочинців, глибокі порушення у сфері самооцінки та самоконтролю особистості. Формується система психічного самозахисту особистості злочинця.

Поняття злочинності неповнолітніх пов'язане з певними віковими межами і включає чотири вікові групи неповнолітніх: 14-15, 15-16, 16-17 і 17-18 років. Проте деякі явища, які впливають на злочинність неповнолітніх цих груп, наявні й серед підлітків молодшого віку (10-13 років), а також осіб молодого віку (18-21 і 22-25 років), що важливо враховувати під час розроблення профілактичних заходів.

Значна частина злочинів неповнолітніх розглядається оточенням як вияв вікової незрілості, пустощів (невеликі крадіжки у навчальному закладі, магазині, хуліганські дії в середовищі підлітків, відбирання грошей у молодших), тому про них не повідомляється до правоохоронних органів, що зумовлює зростання їх латентності. Також ця кількість збільшується й за рахунок традицій неформального, “сусідського” залагоджування конфліктів, особливо в сільській місцевості.

Структура цієї злочинності стабільно характеризується такими особливостями:

а) вужчим порівняно з дорослими колом учинюваних злочинів, що пояснюється особливим соціальним і правовим статусом неповнолітніх осіб, виконуваними ними соціальними ролями;

б) дещо меншою часткою тяжких злочинів.

Під організованою злочинністю, за експертами ООН, варто розуміти відносно велику групу стійких і керованих злочинних формувань, які провадять злочинну діяльність із корисливою метою та створюють систему захисту від соціального контролю з використанням таких протизаконних засобів, як насилля, залякування, корупція та розкрадання у великих розмірах.

Із юридично-психологічних визначень заслуговує на увагу таке: «Організована злочинність – об'єднання злочинців, які мають стійку внутрішню структуру та ієрархічні зв'язки; створені для систематичного злочинного бізнесу, використовують корупцію представників влади, методи насильства та залякування або, в інших випадках, домовляються з іншими злочинними угрупованнями, встановлюють свій контроль у різних сферах протиправної діяльності та здійснюють її на постійному ґрунті з метою отримання значного прибутку».

Основними, найбільш інформативними психологічними характеристиками кримінальної організованості є згуртованість, функціонально-рольова структура, спрацьованість, сумісність.

Кримінальна функція полягає у спеціалізації щодо виконання певної діяльності у складі злочинної групи. Саме вона визначає характер кримінальної ролі, тобто зміст поведінки, порядок та умови взаємодії з членами групи, іншими особами, які становлять кримінальний інтерес.

В організованій злочинній групі більшість її членів мають вузьку спеціалізацію, виконуючи від однієї до трьох споріднених функцій. Основними функціями є такі: ініціативно-планувальна, інформаційно-аналітична, розпорядчо-управлінська, виконавча, матеріально-фінансова, охоронно-захисна, підготовчо-виховна, представницька.

Третьою психологічною характеристикою, яка репрезентує кримінальну організованість групи, є спрацьованість. Спрацьованість являє собою узгоджену, відлагоджену взаємодію членів групи у злочинній діяльності.

Отже, організована злочинна група — це група, якій притаманні кримінальна головна мета створення і функціонування, вчинення злочинів за попередньою змовою, згуртованість, функціонально-рольова структура, спрацьованість і сумісність.

Література:

Основна: 1, 2, 3, 4,

Допоміжна: 7, 9, 10, 11, 13.

Тема № 5: Психологія особистості злочинця

Семінарське заняття: Психологія особистості злочинця

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, закріпити знання й поглибити розуміння курсантів особливостей формування особистості злочинця та навчити створювати психологічну характеристику особистості злочинця

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Теоретичні підходи до проблеми особистості злочинця

2. Психологічна структура особистості злочинця
3. Характеристика основних типів злочинців.
4. Психологічні особливості окремих типів особистості злочинця (психологічний портрет)

Методичні вказівки

Необхідно розглянути три відомі вітчизняні моделі злочинної поведінки. По-перше, це ґрунтовна, структурна модель В.В. Лунеева. Центральний, відмітний момент цієї моделі: мотивація є "внутрішнім стрижнем генезису злочинної поведінки". Автор розглядає феномен мотивації в двох зрізах: вертикальному і горизонтальному. Вертикальний зріз визначається чотирма рівнями: соціологічним, соціально-психологічним, психологічним і психофізіологічним. Горизонтальний зріз представлений структурними елементами мотивації. Їх дев'ять: 1) формування та актуалізація потреби або іншого детермінанта; 2) виникнення і становлення конкретного мотиву; 3) целеобразование, або вибір мети; 4) вибір шляхів, засобів, способів досягнення цілей; 5) прогнозування можливих дій, бажаних і небажаних наслідків, в тому числі і можливого кримінального покарання; 6) прийняття рішення діяти; 7) здійснення контролю та корекції дій; 8) аналіз наслідків, що настали, порівняння досягнутого з бажаним; 9) каяття або вироблення захисного мотиву.

Мотивація тут виступає як системоутворюючий і смислообразуючий фактор. Крім заперечень проти такого розширеного тлумачення мотивації, інші дослідники відзначають, принаймні, ще три недоліки. По-перше, послідовність згаданих елементів зображена у вигляді лінійної однозначною ланцюжка, в той час як в дійсності їх зв'язок має більш складну структуру і до того ж порядок їх розташування може змінюватися. По-друге, автором не розкриті чотири названих рівня мотивації. По-третє, схема дає тільки якісне уявлення і не містить кількісних даних.

Трохи іншу спробу схематично зобразити генезис злочинної поведінки (і раніше Лунеева) зробили Ю.М. Антонян і Ю.Д. Блувштейн. Причому вони розглянули головним чином лише першу частину генезису - процес формування особистості злочинця і впливу на нього конкретної життєвої ситуації. Вони представили дві моделі, з яких друга розвиває та деталізує першу, тому ми її і розглянемо (див. нижче).

В цій моделі зазначені умови формування особистості та позначені зворотні зв'язки, чого немає в багатьох інших моделях. Наприклад, не тільки злочинець впливає на об'єкт, коли скоює злочин, але і саме скоєне впливає на його особистість. Що стосується недоліків, то істотний мінус цієї моделі - це виключення з розгляду всіх внутрішніх елементів процесу мотивації, планування і виконання. Також немає кількісних даних, дається тільки якісне уявлення.

Нарешті, найбільш повна і докладна модель генезису злочинної поведінки, запропонована Кудрявцевим В.М. У цій схемі виділяються три основні блоки: мотивація, планування і виконання злочинного акту. Кожні з трьох основних блоків - складне утворення, що включає різноманітні психічні стани і процеси, вплив зовнішньої середовища, прийняті людиною рішення і зворотні зв'язки.

Основним у походженні вбивств є онтогенетичний фактор - блокування здатності до автономії в результаті відкидання потенційного злочинця іншими особами.

Поняття особистості злочинця.

- соціально-демографічна підсистема особистості злочинця
- соціально-психологічна підсистема особистості злочинця
- групи осіб, що проявляють психопатичні розлади за збудливим, істероїдним й гальмівним типами.

Психологічна структура особистості злочинця.

Особистість злочинця характеризується сукупністю наступних ознак:

- 1) видом учиненого злочину – об'єктом злочинного зазіхання, тяжкістю й характером злочинних наслідків, чи зроблений злочин уперше, випадково, повторно або відбувається систематично рецидивістом;

- 2) формою провини, мотивом і метою злочину;
- 3) способом здійснення злочину як показником інтенсивності антисоціальної спрямованості злочинця;
- 4) ситуацією й приводом здійснення злочину;
- 5) наявністю обтяжуючих і пом'якшуючих відповідальність обставин;
- 6) відношенням злочинця до зробленого діяння – поведінкою злочинця після здійснення злочину (явка з провинною, відхилення від розслідування й суду, обмова невинних, допомога або протидія розслідуванню, поведінка під час відбування покарання).

Основа типології злочинців – ступінь їх десоціалізації, соціально-ціннісної поведінкової дезадаптації.

I. За ступенем соціальної дезадаптації можна розрізняти два типи особистості злочинця:

1. Антисоціальний тип – особи, що неодноразово робили злочини на базі стійкої антисоціальної спрямованості, тип «злісного» злочинця.

2. Асоціальний тип – особи, що вперше зробили злочин на основі загальної асоціальної спрямованості, несоціалізований, «менш злісний» тип злочинця.

У науковій і навчальній літературі наводяться різні класифікації злочинців. Найбільш відомою типологією є поділ:

1) За ціннісно-орієнтаційною деформацією особистості злочинця.

Асоціальний тип злочинця(менш злісний) відзначається несформуванням у людини позитивних ціннісних орієнтацій, позитивних соціальних установок, які не лише впливали б на його поведінку, а й утримували від можливої протиправної поведінки у складних, часом конфліктних ситуаціях.

Антисоціальний тип (злісний) притаманний професійному злочинцю, який виявляє постійну готовність до злочинів, до злочинної поведінки. Як правило, ці люди неодноразово скоювали злочини і мають стійкі підсвідомі кримінальні спонукання.

2) За об'єктом посягання, характером злочинних дій, виділяють три великі типологічні групи злочинців: корисливі; насильницькі; корисливо-насильницькі.

3) За характером, ступенем суспільної небезпеки злочинні типи поділяються на: випадковий тип; ситуативний тип; нестійкий тип; злісний тип; особливо-небезпечний.

4) За суб'єктивною стороною в залежності від форми провини: навмисно скоєний злочин; необережно скоєний злочин.

Єнікеев М. Л. бере за критерій для виділення різних видів спрямованості правопорушника ступінь його соціальної шкідливості:

1) асоціальний - коли особа до кінця не сприйняла соціальні цінності і через це буде свою поведінку, нехтуючи ними. Автор називає таких злочинців "ситуативними", "менш злісними";

2) антисоціальний - коли особа "постійно готова вчинити злочин", це "злісні, професійні злочинці".

Ці два типи злочинців автор розподіляє на три можливих підтипи (залежно від змісту ціннісно-орієнтаційної спрямованості):

- корисливий - злочинці (правопорушники), які зазіхають на розподіл матеріальних благ суспільстві;

- насильницький - злочинці (правопорушники) з агресивною, антигуманною спрямованістю, з украй зневажливим ставленням до життя, здоров'я та особистої гідності інших людей;

- корисливо-насильницький - злочинці (правопорушники), які поєднують в собі риси двох попередніх;

3) "випадковий" тип-такий, що характеризується дефектами психічної саморегуляції. Сюди належать особи, які вчинили злочин вперше внаслідок збігу обставин, не змогли протистояти криміногенній ситуації тощо.

Після опрацювання літератури за темою необхідно скласти ґрунтовний психологічний

портрет кожного із вказаних типів злочинців, вказати на спільне і відмінне, зокрема:

1. Психологічний портрет злочинця у сфері службової діяльності.
2. Психологічний портрет корисно-навальницького злочинця.
3. Психологічний портрет сексуального вбивці (маніяка).
4. Психологічний портрет необережного злочинця.
5. Психологічний портрет хулігана.

Література:

Основна: 1,2,3,4.

Допоміжна: 1, 3, 4, 5, 13.

Тема № 6: Психологія учасників розслідування злочинів

Семінарське заняття: Психологія учасників розслідування злочинів

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; закріпити, систематизувати та узагальнити знання психології особистості постраждалого, свідка, обвинуваченого та підозрюваного.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологічна характеристика постраждалого.
2. Психологічний аналіз показань свідка.
3. Психологія обвинуваченого. Поняття захисної домінанти.
4. Зміст провокуючої поведінки та види віктимності.

Методичні вказівки

Психологія постраждалого вивчає: фактори формування його особистості, поведінку до здійснення злочину, у момент здійснення й після здійснення злочину, розробляє практичні рекомендації, що стосуються допиту потерпілого й виховання в людей морально-вольових якостей, які виявилися б достатнім захистом від злочинного зазіхання.

Методику дослідження особистості постраждалого можна умовно розділити на дві категорії:

- «статична область» - стать, вік, національність, службове становище і т.д., причому деякі з них можуть прямо впливати на кваліфікацію злочину (вік при статевих злочинах, службове становище при наданні опору й т.п.);

- «динамічна область», тобто поведінка потерпілого в період, що безпосередньо передував події злочину, і в період самої події злочину, зв'язок цієї поведінки з поведінкою злочинця (інтенсивність нападу у зв'язку з інтенсивністю оборони, втеча від потерпілого і т.д.).

Фактори, що характеризують властивості або стани особистості постраждалого безпосередньо перед здійсненням злочинів є: алкогольне сп'яніння, недосвідченість, самовпевненість, перевтома, недисциплінованість, погане самопочуття, серцеві захворювання, психічні розлади у формі неврозів, індивідуальні особливості темпераменту (слабка нервова система, уповільнена реакція в аварійних ситуаціях).

Поведінка постраждалого в момент здійснення злочину, як і всяка поведінка людини, залежить від двох факторів:

- впливу зовнішнього середовища у випадку злочинного нападу або іншого впливу;
- індивідуальні особливості особистості, які забезпечують різноманітну гаму реакцій на зовнішній злочинний вплив (від непритомного стану до самооборони або активного нападу на злочинця).

Постраждалий обов'язково повинен бути допитаний, оскільки дача показань є його гарантованим законним правом як учасника процесу. Потерпілий повинен дати наступні відомості: щодо обставин самого злочинного діяння і його істотні ознаки (часу, місці й т.п.); про осіб, які приймали участь у злочині, про роль кожного з них; про характер і розмір шкоди, заподіяного злочином; про його взаємини з обвинувачуваним.

Закон вимагає, щоб постраждалому були роз'яснені його права й обов'язку перед

початком допиту. Дуже важливий фактор у розслідуванні злочину — правосвідомість потерпілого. Від того, наскільки нетерпимо ставиться потерпілий до правопорушень, наскільки він прагне допомогти правосуддю, часто залежить вірогідність і точність його показань.

Обвинувачуваний - найбільш інформоване й найбільше психологічно складне джерело доказів. Тому при його допиті необхідно враховувати ряд психічних особливостей цієї категорії осіб, зокрема:

- стан пригніченості, психічної депресії, викликане страхом перед покаранням;
- велика зацікавленість у результаті справи, перевага захисної домінанти, активно-оборонна позиція;
- відсутність у ряді випадків наміру до добровільного визнання, переконаність, що правдиві показання можуть заподіяти тільки шкоду; недовіра до осіб, які ведуть розслідування;
- негативне відношення до свідків обвинувачення;
- підвищена психічна напруженість, афективний стан у критичних моментах розслідування;
- підвищений самоконтроль, загострена увага до найбільш "небезпечних" обставин.

Добровільного визнання від досвідченого злочинця можна добитися, як правило, лише при викритті його за допомогою незаперечних доказів при затримці на місці злочину.

Правдивість показань обвинувачуваного в певній мірі стимулюється роз'ясненням значення щироного розкаяння як обставини, що зм'якшує відповідальність. При цьому акцент повинен робитися не на визнанні провини, а саме на каятті й усілякому сприянні розслідуванню.

Зізнатися в навмисній неправді буває дуже важко. У ряді випадків пряме запитання: чи зробив обвинувачуваний даний злочин, можна замінити психологічно більш гнучким: що змусило його зробити такий учинок. Обвинувачувані звичайно прагнуть уникати позитивних відповідей.

Обвинувачуваному слід роз'яснити, чому неправильна позиція може зашкодити йому (так, неповернення викрадених матеріальних цінностей може привести до конфіскації майна). Якщо від правдивості показань обвинувачуваного залежить доля невинних людей, на яких може впасти неправильна підозра, на це необхідно звернути його увагу.

Допитуючи обвинувачуваних, слідчий обов'язково враховує можливу наступну динаміку їх показань і фіксує всі істотні деталі. Як відзначав А. Ф. Коні, обвинувачуваний після дачі правдивих показань через деяке "час" починає обмірковувати все сказане їм, бачить, що справа не так страшна, яким здалося спочатку, що проти деяких доказів можна придумати спростування...

У складних ситуаціях протидії, коли допитуваний приховує істотні для справи обставини, дає неправильні показання, що дезорієнтують, допит здобуває риси протиборства.

Психологія обвинуваченого (особи, яка вчинила злочин) характеризується пануванням захисної (оборонної) домінанти. Домінанта у психології визначена як тимчасово панівна рефлекторна система, що зумовлює роботу нервових центрів у даний момент і надає поведінці певної спрямованості. Оборонна (захисна) домінанта, характерна для осіб, які вчинили злочин, викликає неупорядковану активність, «штовхає» винного на вчинення дій, що за розрахунками злочинця мають захистити його від викриття. З цією метою злочинець створює інсценування, фабрикує докази своєї невинуватості, робить неправдиві заяви, поширює чутки.

Зверніть увагу на те, що залежно від ролі потерпілого (жертви) у ході реалізації злочинного наміру розрізняють декілька видів типової поведінки з боку жертви злочину: позитивну, нейтральну, провокуючу, розкрийте зміст кожної з них. Окрему увагу зосередьте на питаннях віктимності жертви та її різновидах.

Одна з традиційних віктимологічних класифікацій ґрунтується на критеріях, дуже

близьких до щоденної практики (жертва умисних чи необережних злочинів, винна чи невинна, заздалегідь намічена чи ні, випадкова чи жертва-співучасник).

Віктимна поведінка може бути необережною, ризикованою, провокуючою, об'єктивно небезпечною для самого потерпілого, унаслідок чого може сприяти створенню криміногенної ситуації, а в деяких випадках – вчиненню злочину. Разом з тим, це не фатальна властивість особи. Загалом ступінь віктимності будь-якої людини може бути зведено до нуля. Все залежить від того, чи людина вибирає найбільш оптимальний варіант поведінки, щоб не створювати віктимогенну ситуацію.

В.Я. Рибальська виділяє такі рівні віктимності: 1) сукупність соціально-психологічних властивостей особи, що пов'язана з особливостями її соціалізації; 2) безособова властивість, обумовлена виконанням деяких соціальних функцій; 3) професійна віктимність; 4) вікова віктимність; 5) слідство патологічного стану особи.

Література:

Основна: 1, 2, 3.

Допоміжна: 2, 7, 8, 9, 10, 14.

Тема № 7: Психологія окремих слідчих дій

Семінарське заняття: Психологія окремих слідчих дій

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; дослідити психологічні основи проведення окремих слідчих дій.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологія огляду місця події.
2. Специфіка складання психологічного портрету злочинця за слідами на місці злочину.
3. Психологія обшуку і вилучення.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання починається з аналізу поняття «огляд місця події» як процесу збирання інформації про злочинну дію на місці вчинення за допомогою активного сприйняття, аналізу та синтезу наявних предметів, об'єктів і явищ. Метою огляду місця події є виявлення і безпосереднє використання матеріальних об'єктів, їхніх ознак і взаємозв'язків, які мають суттєве значення для розслідування події. *Особливість* огляду місця події полягає в тому, що інформацію, яка отримана в ході огляду, неможливо отримати шляхом проведення інших слідчих дій (наприклад, сліди злому квартири, сліди рук і ніг, розміщення предметів, зникнення окремих речей, наявність чи відсутність деяких документів і т. п.).

Необхідно вказати, що огляду місця події притаманні: невизначеність слідчої інформації; публічність слідчих дій; узгодженість дій оперативної групи; розподілення і переключення уваги слідчого; перевантаження оперативної пам'яті слідчого і висока психологічна напруженість; поєднання в діяльності слідчого пізнавального елементу.

Названі характерні риси огляду місця події свідчать про те, що дана слідча дія є активним пізнавально-інтелектуальним процесом, у ході якого виявляються і вилучаються окремі стани, властивості й ознаки матеріальних об'єктів та їхні взаємозв'язки для того, щоб установити механізм минулої події, отримати інформацію про особистість злочинця, про мотиви і мету вчиненого діяння. Далі необхідно розкрити психологічну структуру спостережливості: а) почуттєві; б) особисті основи; в) мотивація; г) вольові якості; д) пам'ять; е) психічна врівноваженість тощо.

Здійснюючи огляд місця події, юридичний працівник одночасно вирішує ряд питань:

- 1) виявити, зафіксувати, вилучити і дати оцінку слідам злочину та іншим речовим доказам;
- 2) вивчити обстановку події в цілому для з'ясування характеру й обставин події, що розслідується;
- 3) отримати початкову інформацію для висунення версій про механізм події, його

можливих учасників і особи злочинця;

- 4) спостерігати за поведінкою потерпілого і свідків;
- 5) слідкувати за діями інших учасників оперативної групи;
- 6) контролювати свої дії, висловлювання;
- 7) виявляти емоційну стійкість тощо.

Тобто під час огляду місця події потрібно нічого не випустити з поля зору, слуху, нюху, дотику, постійно розподіляти і переключати увагу та робити все це безпомилково. Окремі правила спостереження, які забезпечують його інтенсивність, осмисленість і врівноваженість, наведені в додатку. При огляді місця події слідчий не повинен обмежувати себе пошуком слідів, які відповідають його версії, необхідно шукати і вивчати кожен факт, піддаючи сумніву ознаки спостереження. Огляд місця події дає можливість отримати певні відомості, в тому числі і про особливості злочинця.

Таким чином, психологія місця пригоди — це, по-перше, професійне спостереження як навмисне, вибіркове і цілеспрямоване виявлення і збирання інформації за допомогою органів відчуття; по-друге, розумова діяльність слідчого, яка полягає в аналізі емпіричних даних як юридично значущих фактів в їх синтезі; по-третє, реконструкція досліджуваної події за її окремими проявами. Основний зміст пізнавальної діяльності слідчого при огляді місця події пов'язаний з розкриттям причинно-наслідкової обумовленості фактів. Успіх огляду місця події значною мірою залежить від таких психологічних якостей слідчого, як його спостережливість, знання індивідуально-психологічних особливостей осіб, які належать до кримінального світу, професійний та життєвий досвід, рівень розвитку мислення й уяви, а також інтуїції.

Аналізуючи друге питання психології обшуку і вилучення, необхідно вказати, що одним із основних елементів обшуку як слідчої дії, з точки зору психології, є примус стосовно особи, яку обшуковують. На відміну від огляду місця події, *обшук* — це, як правило, відшукування свідомо схованих предметів і документів, що мають доказове значення для розкриття злочину. Інакше кажучи, при обшуку відома мета (у зв'язку з чим і де він має проводитися, які предмети, цінності і документи підлягають пошуку і вилученню), але наявна невизначеність шляхів установлення місця знаходження предметів і документів, які цікавлять слідство. На якому психологічному фоні проходить обшук?

Проведення обшуку передбачає наявність і виявлення слідчим професійних знань, навичок і вмінь, а також різноманітних психологічних якостей. Насамперед слідчому необхідно мислено виконати завдання знаходження предметів чи документів, які мають доказове значення для розкриття злочину. Для цього він повинен побудувати мислену модель дій особи, яку обшуковують, з приводу схову цінностей чи знарядь злочину, “побачити” можливі мислені процеси і послідовність його дій. Дуже важливо попередньо вивчити особу, яку обшуковують (вік, освіта, риси характеру і звички, професія, схильність та інтереси і т. п.), поставити себе на її місце, подумки відтворити поведінку і дії злочинця, коли він вирішував питання про спосіб і місце переховування предметів чи документів. Цілком зрозуміло, що в процесі обшуку, як і при огляді місця події, необхідна професійна спостережливість юриста. Залежно від об'єкта, способу організації та послідовності розрізняють певні види обшуку.

Своєчасному початку обшуку, плануванню його проведення, координованості дій учасників обшуку (в разі коли обшук проводиться оперативною групою) сприяє серйозна підготовка до обшуку. (У додатку вказані основні дії, яких повинен вжити слідчий в процесі підготовки до обшуку).

Страх перед вилученням створює в свідомості обшукуваної особи душевне хвилювання, стан афекту. Афект дезорганізує нормальну психічну діяльність індивідуума, при цьому в нього мимовільно формуються захисні механізми, які мають специфічні форми в залежності від складу особистості обшукуваного, його індивідуально-психологічних особливостей (в одних це може проявлятися у формі мовчання, замкнутості, в інших — у формі мовної активності, навіть агресивності і т.д.). Завдання слідчого полягає в тому, щоб,

впливаючи на особу, яку обшуковують, з одного боку, посилювати її афективний стан, а з другого — знайти “слабке місце” в його захисних механізмах.

Найбільше корисної інформації дають спостереження за поведінкою особи, яку обшуковують. У зв’язку з цим слідчому необхідно знати основні психологічні закономірності в конфліктній ситуації обшуку. Подумки відгадати дії обшукуваної особи в разі приховання нею предметів чи документів слідчому допомагає знання психологічних факторів, які враховують злочинці при виготовленні тайників і сховищ.

Велике значення має поведінка самого слідчого або іншої особи, яка бере участь в обшуку. Крім того, необхідно враховувати, що обшукувана особа може застосувати різні хитрощі, щоб відвести слідчого від об’єкта пошуку.

Вилучення — вилучення в окремих громадян, а також підприємств, установ і організацій предметів і документів, необхідних для кримінальної справи. Як слідча дія вона багато в чому подібна до обшуку, але в той же час має свої психологічні особливості. Відзначте такі з них:

- при вилученні немає необхідності в пошукових діях, бо воно здійснюється щодо конкретних, заздалегідь відомих об’єктів, коли точно відомо, де і у кого вони знаходяться;
- як правило, вилучення проводиться за добровільною згодою осіб, у разі опору вилучення може бути проведено примусово;
- основні психологічні прийоми впливу при вилученні — навіювання і переконання;
- конфліктна ситуація, яка виникає при вилученні, має інше, більш м’яке психологічне забарвлення;
- найчастіше вилучення предметів і документів проводиться в закладах і організаціях.

Основним психологічним фактором є психологічний вплив на підозрюваного чи обвинуваченого, бо їм стає відомо, якими документами, що їх викривають, володіє слідство. Отримані при вилученні результати багато в чому визначають всю подальшу тактику попереднього слідства, а також конкретні дії слідчого.

Література:

Основна: 1, 2, 3, 4, 5, 6

Допоміжна: 2, 9, 11, 14

Практичне заняття. Квест Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, дружніх до дитини

Навчальна мета заняття: оцінити рівень підготовки учасників щодо проведення слідчих (розшукових) дій, дружніх до дитини у кримінальному провадженні за участю дитини різного процесуального статусу

Кількість годин – 2 години

Місце проведення – навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Визначення поняття слідчі (розшукові) дії, дружні до дитини
2. Особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій щодо дитини

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення заняття.

Основна: 1, 2, 3, 4, 5, 6.

Допоміжна: 2, 9, 11, 14.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Визначення поняття слідчі (розшукові) дії, дружні до дитини

Групово дискусія «Що означає: слідчі (розшукові) дії, дружні до дитини?»

Необхідні матеріали: фліпчарт, аркуш альбому для фліпчарту, маркери, мультимедійне обладнання

Викладач об’єднує учасників у п’ять груп. Кожна група отримує свій принцип правосуддя, дружній до дитини та у групі має обговорити наступні питання:

1) У чому полягає зміст принципу, зокрема, в рамках проведення слідчих (розшукових) дій за участю дитини?

2) Навести 1-2 приклади дотримання (або недотримання) даного принципу у практичній діяльності слідчого.

Основні принципи правосуддя, дружнього до дитини:

Принцип участі

Слід поважати право всіх дітей на отримання інформації про свої права, на отримання відповідних способів доступу до правосуддя та на консультування, а також право на те, щоб бути почутою під час розглядів, що стосуються або впливають на них. Це включає в себе надання належної уваги думці дітей з урахуванням їх зрілості та будь-яких труднощів спілкування, які вони можуть мати для того, щоб зробити цю участь ефективною.

Діти повинні вважатися та розглядатися як повні носії прав та повинні мати право здійснювати всі свої права таким чином, що враховується їх здатність утворювати свої власні погляди, а також обставини справи.

Пояснення до принципу:

Принцип участі, тобто, щоб діти мали право висловлювати свою думку з усіх питань, які зачіпають їх, є одним з керівних принципів Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини. Хоча це не означає, що їх думки завжди будуть дотримуватися, принципи вимагають, щоб їх думка розглядалася серйозно і з належною повагою, в залежності від їх віку, зрілості і обставин справи, з урахуванням процесуальних норм національного законодавства.

Посилання на термін «здатна сформулювати свої власні погляди» не слід розглядати як обмеження, а, швидше, як обов'язок органів влади повною мірою оцінити здібності дитини, наскільки це можливо. Замість того, щоб занадто легко припускати, що дитина не може сформулювати думку, державам слід припустити, що у дитини, насправді, є ця здатність. Дитина не повинна доводити це. У відповідності до законодавства про права дітей, даний принцип підкреслює важливе повідомлення, що діти є носіями прав.

Не рекомендуються стандартизовані вікові обмеження. «Вік не повинен бути перешкодою для права дитини на всебічну участь у процесі здійснення правосуддя».

Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини

Держави-члени повинні гарантувати ефективне здійснення прав дітей, щоб їх найкращі інтереси мали першочергову увагу у всьому, що стосується або зачіпає їх інтереси.

При оцінці інтересів залучених або постраждалих дітей:

а. їх поглядам та думкам слід приділяти належну увагу;

б. всі інші права дитини, такі як право на гідність, свободу та рівне поводження, повинні дотримуватись в усі часи;

с. повинен бути прийнятий комплексний підхід усіма відповідними органами для належного врахування інтересів усіх сторін під загрозою, в тому числі психологічне та фізичне благополуччя, а також правові, соціальні та економічні інтереси дитини.

Найкращі інтереси всіх дітей, які беруть участь в тій же процедурі або справі, мають бути окремо оцінені та збалансовані з метою узгодження можливого конфлікту інтересів дітей.

У той час як судові органи мають кінцеву компетентність і відповідальність за прийняття остаточного рішення, держави-члени повинні, при необхідності, направити спільні зусилля на створення міждисциплінарних підходів з метою оцінки найкращих інтересів дітей під час процедури, пов'язаної з ними.

Пояснення до принципу:

У всіх справах, пов'язаних з дітьми, першочергова увага повинна надаватися найкращим інтересам дитини. Оцінка ситуації має бути зроблена точно. Ці керівні принципи сприяють розвитку міждисциплінарних методів оцінки кращих інтересів дитини, визнаючи, що це є складним процесом. Ця оцінка стає ще складнішою, якщо ці інтереси повинні бути збалансовані з інтересами інших зацікавлених сторін, таких як інші діти,

батьки, жертви і т.д. Це має бути зроблено професійно, в кожному конкретному випадку на індивідуальній основі.

Найкращі інтереси дитини завжди повинні розглядатися в поєднанні з іншими правами дітей, наприклад, правом бути почутою, правом на захист від насильства, правом не бути розлученою з батьками і т.д. Комплексний підхід має бути правилом.

Само собою зрозуміло, що потрібно поважати права всіх дітей, в тому числі права тих дітей, які порушують закон. Чисто каральний підхід не відповідає керівним принципам правосуддя у справах неповнолітніх, як сформульовано в статті 40 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини. Інтервенції переважно соціально-освітнього характеру набагато більше відповідають цьому документу та виявилися більш ефективними на практиці.

Принцип гідності

До дітей слід ставитися з обережністю, чутливістю, справедливістю та повагою під час будь-якої процедури або справи, приділяючи особливу увагу їх особистій ситуації, благополуччю та конкретним потребам, а також з повною повагою їх фізичної та психологічної недоторканності. Таке ставлення повинно бути надане їм, незалежно від того, яким чином вони вступають в контакт з судовим або не судовим розглядом, або іншими заходами, а також незалежно від їх правового статусу та потенціалу під час будь-якої процедури або справи.

Діти не повинні піддаватися катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність ставленню чи покаранню.

Пояснення до принципу:

Повага гідності є однією з основних вимог прав людини, що лежить в основі багатьох існуючих правових документів. Хоча різні положення Керівних принципів ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів, мають істотне значення в цьому контексті, особливу увагу слід звернути на твердження, що «кожна дитина є унікальною і цінною людиною, і, відповідно, її особиста гідність, особливі потреби, інтереси і особисте життя повинні поважатися і захищатися».

Принцип захисту від дискримінації

Права дітей повинні забезпечуватися без жодної дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри або етнічного походження, віку, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, соціально-економічного стану, статусу одного з їх батьків або обох батьків, належності до національних меншин, майнового стану, народження, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або іншого статусу.

У разі потреби повинні бути гарантовані конкретні засоби захисту та допомоги дітям у більш уразливому становищі, наприклад, дітям мігрантів, дітям-біженцям та дітям-шукачам притулку, дітям без супроводу, дітям-інвалідам, безпритульним дітям та дітям вулиці, дітям-ромам та дітям, що перебувають у спеціалізованих закладах.

Пояснення до принципу:

Заборона дискримінації також є сталим принципом у міжнародному праві, що стосується прав людини. Стаття 2 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини розглядається в якості одного з керівних принципів.

Деякі категорії особливо вразливих дітей можуть потребувати особливого захисту у цьому відношенні. У тексті перераховані деякі з цих категорій, однак список не є вичерпним, так як інші підстави для дискримінації не можуть бути виключені.

Іншим важливим фактором дискримінації у галузі прав дітей є вік і дієздатність. Дуже маленькі діти або діти, які залишилися без повної здатності здійснити свої права, також є носіями прав. Для цих дітей повинні бути розроблені альтернативні системи представництва для уникнення дискримінації.

Принцип верховенства права

Принцип верховенства права повинен повною мірою відноситись як до дітей, так і до дорослих.

Елементи належної правової процедури, такі як принципи законності та пропорційності, презумпція невинності, право на справедливий судовий розгляд, право на юридичну допомогу, право на доступ до судів і право на апеляцію, мають бути гарантовані для дітей, так само як і для дорослих і не повинні бути зведені до мінімуму або заборонені під приводом кращих інтересів дитини. Це відноситься до всіх судових і позасудових або адміністративних розглядів.

Діти повинні мати право на доступ до відповідних незалежних та ефективних механізмів розгляду скарг.

Пояснення до принципу:

Верховенство закону встановлює, зокрема, фундаментальний принцип, що кожна людина несе відповідальність відповідно до чітко встановлених і опублікованих законів і має закріплені права. Цей принцип застосовується незалежно від віку, тому, держави-члени повинні поважати і підтримувати основні права всіх осіб, включаючи дітей. Застосування верховенства права щодо дітей вимагає, зокрема, дотримання права на презумпцію невинності і права на справедливий судовий розгляд, в тому числі незалежну юридичну допомогу, ефективний доступ до адвоката чи іншої установи або особи, яка у відповідності з національними законами відповідає за захист прав дітей.

Перша група – принцип участі дитини;

Друга група – принцип забезпечення найкращих інтересів дитини;

Третя група – принцип гідності;

Четверта група – принцип захисту від дискримінації

П'ята група – принцип верховенства права.

Надалі кожна група презентує результати своєї роботи та обговорює їх на загальне коло.

Запитання для обговорення:

- Яким ще принципам правосуддя, дружніми до дитини має дотримуватись слідчий у своїй практичній роботі?

- Як Ви вважаєте, наступні категорії дітей потребують додаткового захисту у кримінальному процесі, ніж це передбачено чинним законодавством: діти у конфлікті з законом та діти у контакті з законом (потерпілі та свідки)?

- Чи має відрізнятись відношення слідчого до дитини, яка перебуває у конфлікті з законом та до дитини у контакті з законом (потерпіла та свідок) у кримінальному процесі?

Після обговорення, викладач підсумовує:

Було б неправильним при розгляді питань законності й правомірності дій слідчого обмежитися тільки нормами кримінального процесуального закону. Тому, однією з найважливіших умов проведення слідчої (розшукової) дії за участю дитини – суворе дотримання вимог міжнародних стандартів та національного законодавства, прав та найкращих інтересів дитини на рівні з процесуальними нормами, що регулюють проведення слідчих (розшукових) дій. Саме за таких обставин права та інтереси дитини будуть залишатись цілісними та непорушними. Тому таким важливим є дотримання слідчими, які спеціально уповноважені на ведення досудового розслідування за участю дитини, принципів правосуддя, дружніх до дитини при організації та проведенні слідчих (розшукових) дій за їх участю незалежно від процесуального статусу дитини.

2. Особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій щодо дитини.

Робота в групах «Особливості проведення слідчих (розшукових) дій щодо дитини»

Необхідні матеріали: фліпчарт, аркуш альбому для фліпчарту, маркери, мультимедійне обладнання.

Ведучий об'єднує учасників у 8 груп. У своїх групах учасники мають обговорити особливості проведення однієї слідчої (розшукової) дії за участю дитини та надати відповіді на наступні питання:

1. Якою статтею КПК України регулюється проведення слідчої (розшукової) дії?
2. У чому полягає зміст слідчої (розшукової) дії?

3. Які особливості підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії за участю дитини?

4. Чи є відмінності у підготовці, якщо у слідчій (розшуковій) дії бере участь дитина різного процесуального статусу, підозрюваний, потерпілий або свідок?

Перша група – огляд місця події;

Друга група – затримання та взяття під варту;

Третя група – обшук;

Четверта група – допит;

П'ята група – пред'явлення для впізнання;

Шоста група – слідчий експеримент;

Сьома група – освідування;

Восьма група – проведення експертизи.

Кожна група презентує результати своєї роботи та обговорює їх на загальне коло.

Питання для обговорення:

- Чи виникають перешкоди під час організації та проведення слідчої (розшукової) дії за участю дитини різного процесуального статусу? Якщо так, які саме перешкоди виникають та як вони можуть бути вирішені на практиці.

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Висновок: те, як поведуться з дітьми в рамках національних систем правосуддя є невід'ємним елементом досягнення верховенства закону і пов'язаних з цим цілей. Кримінальне провадження за участю дитини (особи, віком до 18 років) неможливе без проведення слідчих (розшукових) дій, де дитина вступає у контакт із системою правосуддя у якості потерпілої особи, свідка, підозрюваної або обвинуваченої особи. На жаль, національне законодавство, не виділяє, окрім деяких слідчих (розшукових) дій, певних особливостей, якщо у слідчій (розшуковій) дії приймає участь дитина. У кримінальному провадженні дитина виступає нарівні з дорослою особою і має такі ж процесуальні права, та позбавлена додаткових гарантій. Разом з тим, дії слідчих мають бути дружніми до дитини та не завдавати додаткової психологічної шкоди, якщо в силу різних обставин, дитина стикнулася із системою правосуддя.

Тема № 8: Психологія допиту

Семінарське заняття: Психологія допиту

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, дослідити психологічні основи проведення допиту дорослих і неповнолітніх осіб

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологічні особливості допиту дорослих осіб різного процесуального статусу

2. Психологічні особливості допиту неповнолітніх різного процесуального статусу

Методичні вказівки

Допит — слідча (судова) дія, яка є регламентованим кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічним процесом спілкування осіб, що беруть у ньому участь, спрямованим на одержання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі. Допит — це процес передавання слідчому допитуваним інформації про розслідувану подію чи пов'язані з нею обставини та осіб. У цьому процесі слідчий має зберігати ініціативу. Тут функції психології пов'язані з трьома процесами, що зумовлюють зрештою обсяг і рівень пізнання при допиті. До них належать: а) діагностика особи допитуваного; б) система психологічних прийомів, що сприяють одержанню інформації; в) оцінка інформації, одержаної під час допиту, з позицій її вірогідності та доказового значення.

Важливість діагностики психологічного статусу допитуваного визначається тим, що одержання та оцінка інформації багато в чому залежать від знання психічних особливостей допитуваного, що сприяють встановленню з ним психологічного контакту і визначенню

системи прийомів, яка може бути найбільш ефективною для одержання показань.

Далі розкрийте *основні методи, що сприяють психологічній діагностиці особи під час допиту*: методи спостереження, бесіди, незалежних характеристик. Вони застосовуються не в повному обсязі, а відповідно до тієї схеми, що є для слідчого найбільш прийнятною в даній ситуації.

Вкажіть, що застосування зазначених методів ізольовано чи у взаємозв'язку дає змогу діагностувати психологічні характеристики особи і використовувати їх у різних *напрямах організації допиту*: 1) встановлення психологічного контакту; 2) визначення системи тактичних прийомів допиту; 3) визначення характеру і виду можливого та найбільш ефективного психологічного впливу; 4) оцінка одержаної інформації.

Допит передбачає проведення діагностики особи допитуваного (типу темпераменту, характеру, психологічного стану, рівня інтелекту, соціального статусу, схильності до алкоголізму та ін.). Така діагностика може здійснюватися за зовнішнім виглядом людини, манерами поведінки, одягом, акуратністю або неохайністю, тремтінням рук, почервонінням обличчя тощо. Причому ці ознаки повинні розглядатися в комплексі і мати лише орієнтуюче значення. Неприпустимо гіперболізувати зовнішні дані людини з метою діагностики особи допитуваного. Зокрема, ознаки зовнішності не можуть категорично свідчити про риси характеру особи чи тип темпераменту.

Вкажіть на вимоги, які висуваються до запитань, запланованих для постановки на допиті, а також тактико-психологічні прийоми, що сприяють одержанню інформації в процесі допиту, класифікуються на декілька типів відповідно до тих завдань, що ставляться перед ними

Відповідь на друге питання необхідно розпочати з психологічної характеристики неповнолітніх. Наприклад, психологічні особливості підліткового віку:

- реакція опозиції, яка викликається завищеними вимогами до навчання, поведінки підлітка, зайвими обмеженнями, неувагою до його інтересів дорослих. Така реакція проявляється у втечах із дому, в браваді сп'янілого стану, а часом і в антисоціальних діях;
- реакція імітації за своєю суттю є наслідування певної особи. На жаль, зразком для деяких підлітків може стати й антисоціальний герой;
- реакція компенсації пов'язана з відшкодуванням невдач в одній сфері успіхом в іншій (неуспіхи в навчанні багато підлітків компенсують успіхами в бійках);
- реакція емансипації проявляється в бажанні підлітка звільнитися від надокучливої опіки батьків і вчителів (крайня форма — заперечення загальноприйнятих цінностей і норм закону);
- реакція групування пов'язана з об'єднанням ровесників у групи, які відзначаються однорідною спрямованістю, боротьбою за панування на своїй території;
- реакція захоплення проявляється в найрізноманітніших формах (стиль в одязі, азартні ігри, рокери та ін.).

Основні психологічні особливості підліткового віку — підвищена конформність, навіюваність, групова залежність, демонстративна незалежність від старших, бравада, недостатній соціальний контроль власної поведінки, завищене наслідування кумирам та ін. Особистість “важкого підлітка” характеризується низьким рівнем соціалізації і відображає прогалини в його вихованні в сім'ї, школі, які(ці прогалини) заповнює особливе “виховне середовище” — вулиця, двір, вуличні групи з негативною спрямованістю. Обмеженість життєвого досвіду, знань, конфліктність у стосунках із дорослими, потреба в самоствердженні, чутливе реагування на думку ровесників визначають особливості психіки неповнолітніх.

Таким чином, антисоціальна поведінка неповнолітніх зумовлена впливом багатьох факторів, серед них, на наш погляд, головними є: несприятливі соціальні умови(особливо сімейні); індивідуальні особливості особистості підлітка; безпосередній вплив ровесників чи дорослих людей, референт-них груп; соціальна неконтрольованість.

Підвищення уваги суспільства до життя, навчальної та ігрової діяльності підлітків,

поліпшення соціально-економічних умов, організація соціально корисної та цікавої життєдіяльності можуть сприяти вирішенню проблеми зниження і викоренення злочинності неповнолітніх.

Література:

Основна: 1, 2, 3, 4, 5, 6.

Допоміжна: : 2, 9, 11, 14.

Практичне заняття. Квест. Процесуальні та психологічні відмінності «допиту» та «опитування» дитини різного процесуального статусу

Навчальна мета заняття: проаналізувати психологічні та процесуальні відмінності «допиту» та «опитування» дитини різного процесуального статусу

Кількість годин – 2 години

Місце проведення – навчальна аудиторія

Навчальні питання:

1. Міфи, які можуть виникати в процесі опитування дитини
2. Порівняльна характеристика допиту та опитування
3. Процес допиту/опитування дитини. Фази опитування
4. Допит неповнолітнього постраждалого

Література, методичне та матеріально-технічне забезпечення занять.

Основна: 1, 2, 3, 4, 5, 6.

Допоміжна: : 2, 9, 11, 14.

План проведення заняття:

I. Порядок проведення вступу до заняття.

II. Порядок проведення основної частини заняття.

1. Міфи, які можуть виникати в процесі опитування дитини

Інтерактивна вправа «Міфи, які можуть виникати в процесі опитування дитини»

Необхідні матеріали: фліпчарт, аркуші альбому для фліпчарту, маркери

Перший етап вправи: викладач об'єднує учасників в 4 групи та надає кожній групі можливість попрацювати над одним з означених нижче міфів.

- Опитування дитини в місці її проживання мінімізує травматичний характер ситуації.

- Процесуальні дії за участю дітей - свідків чи жертв завжди слід проводити якомога раніше після подій, які є предметом досудового або судового впровадження.

- Участь в опитуванні одного з батьків або іншої особи, близької до дитини, допомагає їй.

- Особа кривдника завжди викликає у дитини страх та негативні емоції.

Учасниками необхідно визначитись з міфом «так» чи «ні» та навести аргументовані докази своєї позиції.

Другий етап вправи. Учасники презентують свої напрацювання.

Третій етап вправи Викладач організовує дискусію стосовно отриманих аргументів кожної з груп

Запитання для обговорення:

- Чим була корисна ця вправа?

- Часто ми зустрічаємося у суспільстві з такими думками стосовно дитини?

- Що, на Вашу думку, треба робити для запобігання появі таких думок у суспільстві та професійному середовищі?

2. Порівняльна характеристика допиту та опитування

Робота в групах «Допит» vs. «Опитування».

Необхідні матеріали: фліпчарт, аркуш альбому для фліпчарту, маркери, мультимедійне обладнання.

Викладач готує аркуш альбому для фліпчарту за наступним прикладом для кожної категорії дітей у кримінальному процесі – (1) дитина-потерпіла, (2) дитина-свідок та (3)

дитина-підозрюваний.

Дитина – потерпіла		
Особливості допиту дитини:	КПК України	Практика слідчого
Момент першого допиту (скільки часу пройшло від події злочину)		
Місце проведення допиту		
Особа, яка проводить допит		
Кількість допитів		
Тривалість допиту		
Особи, які супроводжують дитину під час допиту		

Надалі ведучий ділить учасників на 3 групи, в залежності від процесуального статусу дитини та просить заповнити підготовлені таблиці.

Запитання для обговорення:

- Чому КПК України визначає різні особливості допиту дитини різного процесуального статусу?

- Чи варто внести зміни щодо КПК України у частині закріплення особливостей допиту дитини щодо моменту першого допиту, місця проведення допиту, особи, яка проводить допит, особи, яка супроводжує дитину під час допиту, кількості та тривалості допиту для дітей незалежно від їх процесуального статусу?

3. Інтерактивна вправа «Процес допиту/опитування дитини. Фази опитування»

Необхідні матеріали: фліпчарт, аркуш альбому для фліпчарту, маркери, мультимедійне обладнання.

Процес опитування/допиту дитини має декілька фаз:

- (1) попередня фаза;
- (2) вступна фаза;
- (3) фаза вільної розповіді;
- (4) фаза детальних запитань;
- (5) заключна фаза.

Викладач об'єднує учасників у 6 груп та пояснює, що робота буде відбуватись у декілька етапів. Теоретичний матеріал щодо фаз проведення допиту/опитувань дитини буде надаватись разом із практичними вправами.

Викладач просить по одному представнику від групи підійти до нього і пояснює, що їх роль буде роз'яснена трохи пізніше та просить їх сісти окремо від інших учасників.

Кожній групі роздають - ситуацію за участю дитини (6 груп може працювати з 3-ма ситуаціями) та рекомендації щодо технології проведення опитування дітей, що стали жертвами або свідками насильства, а також вчинили насильство.

Учасникам, яких було відокремлено, викладач роздає ролі дітей у ситуаціях, які були роздані учасникам.

Кожна група детально ознайомлюється із наданим матеріалом.

Етап перший. Коротке інформаційне повідомлення

«Перша фаза - попередня фаза. Ця фаза охоплює дії, які передують контакту з дитиною. Вона полягає в отриманні інформації про дитину, її пізнавального, соціального та емоційного розвитку, а також щодо її найближчого оточення і сім'ї. Знання сильних і слабких сторін дитини уможливить встановлення з нею правильного контакту, дозволить уникнути недоречних і небезпечних запитань (наприклад, про школу, якщо у дитини проблеми з навчанням). Варто дізнатися від опікуна дитини, в якому вона зараз стані, чи була підготовлена до опитування, чи знає мету запланованої процесуальної дії, і з яким настроєм до неї приступатиме. До уваги слідчого! Рівень розвитку та стан дитини перед початком опитування допоможе визначити психолог-експерт, у розпорядженні якого є ціла низка діагностичних процедур. Під час попередньої фази слід остаточно визначити, хто

братиме участь в опитуванні і хто виконуватиме в ньому провідну роль. Варто також перевірити, чи підготовлена відповідним чином кімната, а у випадку використання відеоапаратури – подбати про перевірку її справності. Важливо також розпланувати найважливіші теми, на які необхідно поговорити з дитиною. До уваги слідчого! Перш ніж розпочати опитування дитини, визначте, яку інформацію ви хочете від неї отримати, які питання можуть бути вирішені за її участі».

Після інформаційного повідомлення ведучий просить учасників обговорити у своїй групі та зафіксувати на аркуші альбому для фліпчарту відповіді на наступні **питання**:

- 1) Визначити джерела, звідки можна зібрати інформацію про особу дитини.
- 2) Визначити особу, яка буде проводити допит/опитування дитини.
- 3) Визначити коло осіб, які будуть приймати участь в допит/опитуванні дитини.
- 4) Описати місце проведення допиту/опитування дитини.
- 5) Визначити перелік тем, які варто обговорити з дитиною.

Група «діти» участі в обговоренні не приймає.

Етап другий. Коротке інформаційне повідомлення

«Друга фаза – вступна фаза. Під час цієї фази відбувається безпосереднє знайомство з дитиною, пояснення їй мети зустрічі та ролі осіб, які проводять опитування, а також встановлення контакту з нею. Слід у зрозумілій і доступній для дитини формі представитись, повідомити, ким є особа, яка веде опитування, і в чому полягає її робота. Під час вступної фази необхідно встановити, чи дитина в змозі відрізнити правду від брехні та ознайомити її з обов'язком говорити правду. На вступному етапі необхідно спробувати з'ясувати, якою інформацією щодо обставин справи володіє дитина. На вступному етапі необхідно спробувати з'ясувати, якою інформацією щодо обставин справи володіє дитина. Якщо вона була свідком автокатастрофи, рекомендується запитати її про речі, пов'язані з цією темою, – чи розуміється на автомобілях, чи розрізняє їх марки, чи знає дорожні знаки тощо. Якщо ми будемо питати дитину про колір автомобіля, то раніше ми повинні знати, чи розрізняє вона кольори і чи правильно їх називає».

Після інформаційного повідомлення ведучий просить учасників обговорити у своїй групі та **зафіксувати** на аркуші альбому для фліпчарту:

- 1) У зрозумілій та доступній формі представитись, повідомити ким є особа, яка проводить опитування і у чому полягає її роль;
- 2) Визначити перелік нейтральних, безпечних тем, з якими можна розпочати бесіду для встановлення контакту.

Надалі викладач просить щоб у кожній групі було визначено одну особу, яка буде проводити допит/опитування дитини – «фахівця». Решта учасників отримують роль «спостерігача».

Етап третій. Коротке інформаційне повідомлення

«Третя фаза – фаза вільної розповіді. На цій фазі дитина має розповідати про хід подій вільно, у своєму темпі, згідно з послідовністю згадуваного змісту. Вільна розповідь дитини дозволяє пізнати її світ та автентичні враження. Цей етап показує, які елементи подій викликали емоції, були для дитини важливими, вартими того, щоб їх помітити та запам'ятати. Крім того, фаза вільної розповіді дає відповідний напрямок запитанням, які ставитимуться під час наступної фази опитування. Важливо ініціювати вільну розповідь таким чином, щоб дитина знала, чого ми від неї очікуємо. Дитину, яка розповідає про подію або низку обставин у формі вільного викладу подій, не слід перебивати, навіть якщо вона відхиляється від суті справи чи вводить розгалужені побічні лінії. Не слід також виправляти її, уточнювати її висловлювання або їх коригувати, порівнювати з інформацією, яка відома з інших джерел. Це може обмежити свободу подальшого викладу подій, заважати у висловлюванні думок або змінити порядок окремих згадуваних елементів».

Викладач роз'яснює наступне завдання:

«Фахівець» - здійснює допит/опитування дитини, опираючись на напрацювання

групи, враховуючи попередню та вступну фазу;

«Дитина» - слідує чітко своїй ролі;

«Спостерігач» - спостерігає за процесом опитування, робить нотатки, звертаючи увагу на:

- Чи дотримується «фахівець» особливостей першої та другої фаз проведення допиту/опитування дитини?;

- Чи дотримується «фахівець» рекомендацій для налагодження позитивних емоцій з дитиною?;

- Чи є у дитини можливість представлення своєї версії подій, у вибраному для неї темпі та порядку?;

- Які специфічні слова та ключові вирази використовує дитина?

Завдання для «спостерігача» надається лише йому.

Кожна група має програти опитування дитини, включаючи фазу вільної розповіді.

Етап четвертий

Викладач просить групу «діти» відсісти від своїх груп окремо та роздає учасникам

Коротке інформаційне повідомлення ведучого.

«Четверта фаза – фаза детальних запитань. Метою особи, що проводить опитування, на цьому етапі є доповнення викладу подій, здійсненого дитиною під час фази вільної розповіді, та їх впорядкування для з'ясування обставин справи.

Варто подбати про те, щоб перехід до наступної фази опитування відбувся плавно, природно і не викликав занепокоєння дитини, пов'язаного з тим, що вона може не впоратися з відповідями. Цей етап опитування повинен мати таку форму розмови, яка підбирається з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини. Не варто говорити дитині, що вона про щось забула у своїй розповіді або надала непослідовну інформацію, що суперечить іншим доказам. Такого типу висновок може пригнічувати її й гальмувати спонтанність відповідей або їх викривляти. Замість цього варто сказати, що особа, яка веде опитування, хотіла б дізнатися більше про подію, що вона чогось не зрозуміла у спонтанній розповіді дитини або на щось не звернула достатньої уваги і тому ставитиме додаткові запитання. Можна, наприклад, сказати дитині: «Мене там не було, лише ти знаєш, що тоді сталося.

Можна ставити запитання з метою доповнення, пояснення, перевірки сказаного. Формулюючи їх, необхідно керуватися кількома засадами.

Першим засадничим принципом у роботі з дітьми - свідками чи жертвами є застосування відкритих запитань. Діти надають обмежену кількість інформації в ході спонтанних розповідей. Зазвичай, ця інформація несуттєва для даної справи. Відкриті запитання збільшують імовірність отримання важливої та водночас правдивої інформації. Відкриті запитання допомагають дитині пригадати більшу кількість подробиць події або низки подій. Якщо, відповідаючи на якесь запитання на цьому етапі опитування, дитина додатково розповість про іншу ситуацію, важливу для даної справи (наприклад, вкаже іншу особу, яка вчинила по відношенню до неї сексуальне насильство, або ще одну форму сексуальної кривди), фахівець повинен «повернутися на крок назад» і вислухати вільну розповідь дитини щодо нових обставин справи. Відкриті запитання не надають розповіді якогось конкретного напрямку. Правильно поставлене відкрите запитання дозволяє дитині дати вільну від впливу відповідь, яка формулюватиметься на підставі власних спогадів. Другим засадничим принципом опитування дитини - свідка чи жертви є уникання запитань, які можуть викликати почуття провини, відповідальності дитини за подію або їх перебіг, а також оцінки дитини та її поведінки. Вони, безперечно, блокують спонтанність розповіді опитуваних дітей та можуть призвести до надання ними інформації, яка відповідає очікуванням дорослого співрозмовника, а у випадку школярів – до того, що вони керуватимуться ще й суспільними очікуваннями. Це може також спричинити повторне травмування дитини

П'ята фаза – заключна фаза. Під час заключної фази опитування у дітей, як правило,

спостерігається певне розслаблення. Однак буває так, що дитина після свідчень є нервовою, неспокійною з огляду на наслідки своїх висловлювань, їхню оцінку та свою роль у наступних стадіях провадження у кримінальній справі. Слід дати їй час заспокоїтися, показати, що її емоції є зрозумілими, похвалити за зусилля, навіть якщо її показання не містили суттєвої для даної справи інформації. Рекомендується запитати дитину, як вона себе почуває після опитування та чи є у неї якісь побоювання. Після цього варто здійснити спробу їх з'ясувати. Якщо передбачається участь дитини - жертви чи свідка в наступних процесуальних діях, слід її про це попередити і пояснити, якою буде їх мета. Наприкінці слід поговорити з дитиною на нейтральні, емоційно необтяжливі теми. Можна, наприклад, запитати про плани на канікули або вихідні. Це сприятиме зниженню напруги дитини».

Викладач просить у групах опрацювати питання, які надалі будуть задаватись дитині фахівцем та обговорити як буде відбуватись завершення допиту/опитування дитини, визначити перелік нейтральних, емоційно необтяжувальні теми, тощо.

Етап п'ятий.

Учасники з групи «діти» повертаються до роботи у своїх групах.

«Фахівці» та «спостерігачі» міняються ролями між собою.

Ведучий роз'яснює наступне завдання:

«Фахівець» - продовжує опитування з фази детальних запитань;

«Дитина» - слідує чітко своїй ролі;

«Спостерігач» - спостерігає за процесом опитування, робить нотатки, звертаючи увагу на:

- Чи змінилась реакція дитини у зв'язку із зміною особи, яка проводить опитування?
- Чи задавав фахівець відкриті чи закриті запитання?
- Чи ставились питання, які викликають почуття провини у дитини?
- Чи відповідала дитина «не знаю», «не пам'ятаю». Як себе при цьому вів фахівець?
- Чи вдалось отримати відповіді на всі питання, які цікавили фахівця?
- Чи вдалось фахівцю завершити допит/опитування дитини?

Після завершення роботи у групах, викладач просить одну групу програти процес допиту/опитування дитини на загальне коло.

Запитання для обговорення (учасники можуть висловитись по колу або за бажанням):

- 1) Чи відбувається допит/опитування дитини на практиці за таким алгоритмом?
- 2) Як себе почувались учасники у своїх ролях?
- 3) Що виявилось найскладнішим при проведенні допиту/опитування дитини?
- 4) Чи погоджуються учасники використовувати даний алгоритм у практичній діяльності?

4. Інтерактивна вправа «Допит 7-річної постраждалої»

Необхідні матеріали: фабула ситуації, фліпчарт, маркери.

Перший етап вправи. Викладач об'єднує учасників в п'ять груп. Кожна команда отримує фабулу ситуації, фліпчарт та маркери.

Фабула подій. 25 серпня 2016 року дівчинка Катя (7 років) близько 17 години поверталася додому з подружкою від знайомих, які живуть в сусідньому дворі. Подружки живуть в 9-ти поверховому будинку в різних під'їздах: Катя - в 5-му а її подружка - у 2-му. Підійшовши до свого під'їзду, подружка попрощалася з Катею, і пішла додому. Катя пішла до свого під'їзду.

У цей час поруч з Катею зупинилася легкова машина. Водій (чоловік) запитав у Каті чи вдома її батьки, і запропонував їй покататися на гарній машині. Катя, трохи повагалася, але сіла в машину. Водій відвіз Катю за місто, в ліс, де разом зі своїм товаришем, який знаходився в машині, згвалтував Катю. Після цього Катю привезли в місто, і, не доїжджаючи декілька будинків до її домівки, висадили її. Після цього злочинці зникли.

Прийшовши додому Катя, все розповіла мамі. Після цього випадку Катя боїться сама заснути, ночами прокидається, плаче. Зазвичай весела і балакуча, вона перестала розмовляти з незнайомими людьми, вкрай неохоче стала спілкуватися і з тими, кого знає, особливо з чоловіками. Катя поводить як завжди тільки тоді, коли вона удвох з мамою, і більше нікого немає. Кілька днів після цього випадку Катя не ходила в школу. Як зазначає вчитель, на уроках вона розсіяна, успішність різко впала, пропав інтерес до того, що відбувається в класі.

Другий етап вправи. Після ознайомлення з фабулою ситуації, кожна з команд повинна протягом 20 хвилин:

1. Проаналізувати та прописати всі стадії допиту /опитування, які заздалегідь написані тренером на ватмані:

- Попередня
- Вступна
- Вільної розповіді
- Детальних запитань
- Заключна

2. Та зосередити увагу на формулювання не менше 20 запитань на стадії 4 (деталізуючої).

Третій етап вправи. Після закінчення роботи кожна група презентує свої напрацювання таким чином:

Кожна фаза опитування обговорюється послідовно. Сидячи в колі, починає презентувати по черзі, перша команда. Після оголошення декількох особливостей першої фази ведучий каже «СТОП» і надає слово другій групі, вони повинні сказати те, що не оголосила перша і та по-черзі. Розглядаються всі фази опитування. Розгляд другої фази починається з другої групи. Розгляд третьої фази з третьої. Розгляд четвертої з четвертої. Розгляд п'ятої з п'ятої.

На 4 фазі детальних запитань більш уважно зосереджуємося. Починає четверта група. Тренер пропонує назвати перших п'ять запитань, які доцільно задати дівчинці. По-черзі групи промовляють свої запитання без повторень. Так будуть проаналізовані всі запитання.

Після закінчення вправи переходимо до обговорення.

Викладачу необхідно зафіксувати, чи звернули увагу та з'ясували учасники наступні питання: 1) Час скоєння злочину (час доби з максимальною точністю). 2) Тривалість (з максимальною точністю). 3) Скільки було злочинців (їх зовнішність, стать, вік). 4) Чи були свідки (скільки, стать, зовнішність). 5) Яка машина (колір, марка, номер). 6) Чи є необхідність призначення СПЕ (обов'язково !!!). 7) Чи з'ясовують слідчі рівень обізнаності Каті з області сексуального життя? 8) Чи враховується стать слідчого (врахування негативного ставлення до чоловіків). 9) Місце проведення допиту/опитування (в кабінеті, вдома у дівчинки, в школі, у знайомих). 10) Формулювання запитань відповідно до віку. 11) Як слідчі встановлюють контакт з дівчинкою. 12) Чи спілкувалися слідчі з батьками дівчинки (до і під час допиту). 13) Кому ставлять запитання - дівчинці або батькам?

Запитання для обговорення:

- Які складнощі виникли при виконанні вправи?
- Чи важко було формулювати запитання постраждалих?
- На що треба звертати увагу при організації взаємодії з малолітньою дитиною?

III. Порядок проведення заключної частини заняття.

Кожен курсант ділиться враженням: Чим були корисні вправи практичного заняття?

Тема № 9: Гендерна компетентність працівників поліції

Семінарське заняття: Гендерна компетентність працівників поліції

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, сформулювати розуміння таких понять як гендерна компетентність, гендерна рівність, гендерна дискримінація, гендерні стереотипи, гендерно зумовлене насильство

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Визначення поняття гендерна компетентність
2. Гендерна рівність та гендерна дискримінація: визначення основних понять
3. Гендерні стереотипи у трудових відносинах
4. Гендерно зумовлене насильство

Методичні вказівки

Гендерна компетентність — соціально-психологічна характеристика людини, що дозволяє їй бути ефективною в системі міжстатевої взаємодії. Гендерна компетентність особистості включає: 1) знання про існуючі ситуації гендерної нерівності, фактори й умови, що їх викликають; 2) вміння помічати й адекватно оцінювати ситуації гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності; 3) здатність не проявляти у своїй поведінці гендернодискримінаційних практик; 4) здатність вирішувати свої гендерні проблеми і конфлікти, якщо вони виникають. Іншими словами, гендерна компетентність — це здатність чоловіків і жінок помічати ситуації гендерної нерівності в навколишньому житті; протистояти сексистським, дискримінаційним діям і впливам; самим не створювати ситуації гендерної нерівності. Формування гендерної компетентності — це цілеспрямована діяльність, у результаті якої людина демонструє компетентність у ситуаціях із вираженою гендерною складовою. Іншими словами — це рух у напрямку від гендерної некомпетентності до компетентності, тобто набуття та освоєння гендерних знань, умінь і способів гендернокоректної поведінки. Виділені складові гендерної компетентності (сформульовані як знання та вміння) можуть допомогти у формулюванні кінцевих цілей навчання в процесі гендерної освіти державних і муніципальних службовців.

У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» поняття «гендерна рівність» виходить з правового контексту і пов'язане з впливом суспільних структур на життя жінок і чоловіків — їхні права, свободи, можливості, потреби тощо. Саме це чітко і однозначно закріплено законодавством. «Гендерна рівність» визначається як «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства»³. Наведене поняття можна вважати «розширеним» поняттям прав жінок і підвищення розуміння їх (жінок) внеску у життя суспільства. «Розширення» відбулося тому, що дискусія про права жінок привела до актуалізації і прав чоловіків, які в деяких сферах теж упосліджені. Державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків; підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства; виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Стереотипи дуже поширені у трудових відносинах. Для гендерних бар'єрів на ринку праці придумали навіть різноманітні порівняння. «Скляна стеля», «липка підлога», «скляний підвал» — так називають специфічні прояви дискримінації проти жінок і чоловіків на робочому місці. Жінки опиняються між двох вогнів — між «скляною стелею» і «липкою підлогою», які чіпляють їх внизу і не даютьсягнути верхівки.

«Липка підлога» — це низькі зарплати, які лишають мало шансів піднятися вище.

«Скляна стеля» стосується більше стереотипів, які не створюють начебто помітних бар'єрів для просування, але й не дають рухатися вперед.

«Скляний підвал» кидає чоловіків на найризикованіші та найнебезпечніші роботи (Ст.43 Конституції). Понад 90% усіх смертних випадків, пов'язаних із професією, трапляються з чоловіками.

Гендерно зумовлене насильство — протиправні діяння, що спрямовані проти осіб через їх стать або гендер або стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно та завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи

страждань, включаючи загрози таких дій, у публічному або приватному житті. Насильство щодо жінок є формою дискримінації за ознакою статі, яка охоплює всі акти гендерно зумовленого насильства щодо жінок, визначені Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами.

Нюанси:

1. Гендерно зумовлене насильство – це як дія так і бездіяльність.
2. Гендерно зумовлене насильство - це діяння, що зачіпають осіб непропорційно. А мали б зачіпати пропорційно? І тоді такі діяння не визнавалися б насильством?
3. Насильство щодо жінок є формою дискримінації за ознакою статі. А насильство щодо чоловіків не є формою дискримінації за ознакою статі?
4. Гендерно зумовлене насильство стосується як публічне так і приватне життя.
5. Для гендерно зумовленого насильства обов'язковим є настання фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань.
6. Загроза вчинення дій, що спрямовані проти осіб через їх стать або гендер або стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно також є гендерно зумовленим насильством. Загроза вчинення бездіяльності, що спрямована проти осіб через їх стать або гендер або стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно також не є гендерно зумовленим насильством.

Література:

Основна: 6.

Допоміжна: 8, 11.

Тема № 10: Пенітенціарна психологія

Семінарське заняття: Пенітенціарна психологія

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, дослідити аспекти корекції засуджених, своєрідність методів вивчення їхньої особи і психічних процесів, що відбуваються в період відбування покарання, а також розглянути інструменти вивчення особи засудженого і методи виховного впливу.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологія засудженого: завдання і умови ресоціалізації.
2. Вплив соціальної ізоляції на особу.
3. Психологічні аспекти організації життєдіяльності засуджених.
4. Психологічні основи ресоціалізації засуджених.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання передбачає урахування того, що соціально-психологічна адаптація засудженого відбувається внаслідок впливу на нього комплексу психолого-педагогічних методів, що стимулюють сприйняття особою високих соціальних цінностей, розгляд їх як власних установок, що дають змогу в майбутньому здійснювати свою діяльність у вільному суспільстві. Розкрийте механізм та етапи формування соціально адаптованої поведінки особи засудженого. Найбільш важливими у цьому аспекті є відхід від шаблонів, індивідуалізація в обранні і застосуванні методів виховного впливу.

Друге питання має включати аналіз методів психолого-педагогічного впливу на особу засудженого. Акцентуйте увагу на групових та індивідуальних методах психолого-педагогічного впливу з метою найбільш ефективної корекції засуджених. Необхідною передумовою для обрання методів психолого-педагогічного впливу є вивчення особи засудженого, його поведінки в генезисі (до надходження до установи виконання покарань і під час перебування у ній), ставлення до праці, навчання, режиму, комплексу заходів соціального впливу.

Третє питання щодо субкультури засуджених, її типових характеристик та форм прояву, має враховувати, що кримінальна субкультура являє собою складну структуру, що поєднує комплекс соціально-психологічних поглядів, потреб, відносин, в яких домінують

негативні тенденції. Необхідно враховувати, що для колективу засуджених характерні такі особливості: а) це колектив закритого типу; б) колектив формується з правопорушників, позбавлених волі; в) перебування засуджених у колективі є примусовим; г) діяльність колективу докладно регламентується нормами кримінально-виконавчого законодавства; ґ) колектив характеризується істотними відмінностями (віковими, професійними, моральними); д) формування і специфіка колективу визначаються видом кримінально-виконавчої установи; е) особливості колективу зумовлюються відомі характером виробничої діяльності. Детально слід зупинитись на тому, що у злочинному світі важливу регулюючу роль відіграють «злочинський закон» і «поняття».

Література:

Основна: 1, 2, 3, 7.

Допоміжна: 7, 10, 11, 13.

4. Рекомендована література

Основна:

1. Бандурка О.М., Бочарова С.П., Землянская О.В. Юридична психологія. Харків: Титул, 2010. 680 с.

2. Основи загальної та юридичної психології: Курс лекцій. Навч. посібн. / Н.Р. Бобечко, В.П. Бойко, І.В. Жолнович, І.І. Когутич; за ред. В.Т. Нора. Київ. Алерта. ЦУ Л. 2011. 224 с.

3. Психологія /Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук. Київ Либідь, 2013. 560 с.

4. Професійно-психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів : навч. посіб. / І.В. Жданова, П.В. Макаренко, Н.Е. Мілорадова та ін. ; за заг. ред. І.В. Жданової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2014. 516 с.

5. Юридична психологія: підручник / Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко [та ін.]; заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. Вид. 2-е, доопр. та доп. Київ : КНТ, 2008. 352 с.

6. Юридична психологія: підручник / за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М. Скакун О. Ф. Юридична деонтологія: підручник. Харків: Вид-во НУВС, 2002. 336 с.

2. Бедь В. В. Юридична психологія. Київ : Каравел, 2003. 376 с.

3. Гарькавець С. О. Віктимологія : навч. посібник. Луганськ, Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. 116 с.

4. Землянська О.В. Особистість та методи її дослідження при проведенні судово-психологічної експертизи : монографія. Харків. ХНУВС. 2007. 243 с.

5. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання: навч. посіб.: рекомендовано МОН України / С.І. Яковенко, Н.Ю. Максимова, Л.І. Мороз, Л.А. Мороз. Київ. Вид. Паливода А.В., 2006. 260 с.

6. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія / НЮАУ ім. Я. Мудрого. Харків «Право», 2008. 240 с.

7. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Київ : Ніка-Центр, 2006. 580 с.
8. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посібник. Київ: Либідь, 2011. 520 с.
9. Морозов О. М., Морозова Т. Р. Агресивні засуджені. Київ. МП «Леся», 2000. 204 с.
10. Морозов О. М. Патопсихологічний аналіз особистості у правоохоронній практиці : Монографія Київ. Атіка, 2009. 320 с.
11. Психологія слідчої діяльності: навчальний посібник / В.І. Андросюк, О.М. Корнєв, О.І. Кудерміна [та ін.] за заг. ред. Л.І. Казміренко. Київ : Правова єдність, 2009. 200 с.
12. Рущенко І.П. Соціологія злочинності. Харків.Нац. ун-т внутр. справ, 2001. 370 с.
13. Труханов Г.Л. Основы общей виктимологии :монографія. Харків. Титул, 2007. 392 с.
14. Юридична психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.Є. Самойлов, М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, С.М. Миронець, Г.М. Ржевський. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 432 с